

Tomasz Mielczarek

Uniwersytet Jana Kochanowskiego

ORCID: 0000-0002-3330-8840

Tradycje polskiego medioznawstwa

Streszczenie

Polskie medioznawstwo zdaniem autora tego tekstu ma swój symboliczny początek w ostatnich latach XVIII wieku. W kolejnym stuleciu media były przedmiotem licznych badań prowadzonych przez reprezentantów starszych nauk humanistycznych i społecznych. Polskie medioznawstwo, przechodząc przez okres deskryptywny i kumulatywny, pierwszy swój paradygmat wypracowało w latach 60. XX wieku. W kolejnej dekadzie paradygmat ten zaczął dotyczyć nie tylko mediów, lecz także komunikacji społecznej. Cechą charakterystyczną polskich badań nad komunikacją społeczną i mediami jest ich interdyscyplinarność i odwoływanie się do innych dyscyplin szczegółowych, z obszaru nauk zarówno społecznych, jak i humanistycznych. Gwałtowny rozwój współczesnych mediów powoduje też, że medioznawcy poszerzają swe kompetencje techniczne. Multiplikacja ujęć teoretycznych zmusza medioznawców do interdyscyplinarności, a zarazem sprawia, że uprawiane przez nich badania charakteryzują się dużym zróżnicowaniem paradygmatycznym.

Słowa kluczowe: prasoznawstwo, medioznawstwo, badania komunikowania masowego, komunikacja społeczna.

Traditions of Polish media studies

Abstract

The author concluded that Polish media studies had its symbolic beginning in the last years of the 18th century. In the next century, the media were the subject of numerous studies conducted by representatives of the older disciplines of the humanities and social sciences. Polish media studies, going through a descriptive and cumulative period, developed its first paradigm in the 1960s. In the next decade, this paradigm began to apply not only to the media, but also to social communication. A characteristic feature of Polish research on social communication and media is their interdisciplinarity and reference to other specific disciplines, both in the field of social sciences and the humanities. The rapid development of contemporary media also causes media scholars to expand their technical competences. The multiplication of theoretical approaches forces media scholars to be interdisciplinary, and at the same time makes their research very paradigmatically diverse.

Keywords: press studies, media studies, mass communication research, social communication.

Wprowadzenie

Centralna Komisja do spraw Tytułów i Stopni Naukowych 8 sierpnia 2011 roku wyodrębniła z obszaru nauk społecznych nauki o mediach. W praktyce oznaczało to, że pierwszy raz w Polsce w tej dyscyplinie zaczęto nadawać stopnie naukowe¹. Decyzja ta miała jedynie charakter formalny. Z okazji tej skromnej dziesięcioletniej rocznicy przypomnijmy, że o samodzielność prasoznawstwa/medioznawstwa polscy uczeni zabiegali ponad pół wieku. Wypada ponadto pamiętać, że polskie badania nad mediami prowadzono nie dekadę, ale ponad 100 lat, a ich prapoczątków można poszukiwać nawet w połowie XVIII wieku. Dlatego też celem tego artykułu będzie syntetyczne zaprezentowanie podstawowych faktów związanych z rozwojem dyscypliny zwanej początkowo prasoznawstwem, następnie medioznawstwem, a od 20 września 2018 roku naukami o komunikacji społecznej i mediach. Podstawę opracowania stanowi liczna literatura przedmiotu ostatnio wzbogacona o autorską monografię, w której szerzej zaprezentowano rozwój polskiego medioznawstwa². Artykuł ma charakter syntetyczny i przeglądowy; wykorzystuje metodę informacyjno-opisową.

Symboliczne początki

Pierwsze polskie wzmianki o prasoznawczym charakterze opublikowano już w 1761 roku³. Niemniej jednak pierwszy dłuższy polski tekst, który można uznać za refleksję prasoznawczą, ogłoszono trzy dekady później. Był nim artykuł zatytułowany *Tłomaczenie. Co są pisma periodyczne? Jakie były początki i zamiary onych?* sygnowany przez księdza Karola Malinowskiego⁴.

Niemal przez cały XIX wiek polscy uczeni dostrzegali prasę przy okazji badań bibliograficznych i literaturoznawczych. Pierwszy z tych nurtów badań zapoczątkował w 1814 roku Feliks Bentkowski, który wydał dwutomową bibliografię pt. *Historia literatury polskiej*⁵. Bibliografia ta była efektem pracy nie tylko samego autora, lecz także innych uczonych: Samuela Bogusława Linde, braci Bandtkie, Joachima Lelewela, Ambrożego Grabowskiego i in.

Podsumowaniem pierwszego etapu badań bibliograficznych było dzieło Karola Estreichera (starszego). Zapoczątkował je w 1860 roku na łamach „Dodatku Tygodniowego

---

¹ Zakres tej dyscypliny określono w wewnętrznym dokumencie Centralnej Komisji ds. Stopni i Tytułów. Zob. J. Adamowski, M. Jabłonowski, K. Wojtaszczyk, *Nauki o mediach* (na prawach rękopisu) oraz M. Jabłonowski, T. Gackowski, *Tożsamość nauk o mediach. Obszary, perspektywy, postulaty*, „Studia Medioznawcze” 2012, nr 2.

² T. Mielczarek, *Medioznawstwo polskie. Ludzie – instytucje – nauka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2021.

³ S. Dziki, *Badania nad prasą w Polsce* [w:] *Encyklopedia wiedzy o prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976, s. 27.

⁴ „Pismo Periodyczne Korespondenta” 1794, nr 2, s. 42–44.

⁵ F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa–Wilno 1814.

do *Gazety Lwowskiej*⁶ i kontynuował w „Bibliotece Warszawskiej”. Nowatorstwo jego badań wynikało z tego, że nie ograniczał się jedynie do formalnego opisu bibliograficznego. Interesował się profilem rejestrowanych pism, ekonomicznymi aspektami ich działalności, historią prasy poszczególnych regionów, a nawet wybranymi problemami wykonywania zawodu dziennikarza. Estreicherowi zawdzięczamy też wprowadzenie do polskich badań prasoznawczych pierwszych elementów statystycznych⁷. Ukoronowaniem jego prac była monumentalna, zapoczątkowana w 1872 roku *Bibliografia polska XIX stulecia*⁸. Badania Estreichera nie tylko miały wymiar bibliograficzny, lecz także odzwierciedlały społeczno-kulturalny rozwój ziem polskich, na których prasa, z racji stopniowego postępu technologicznego i rozwoju kapitalizmu, stawała się środkiem komunikowania masowego.

W latach 40. XIX wieku w polskiej prasie pojawiły się pierwsze artykuły dotyczące relacji pomiędzy prasą a literaturą. Przedmiotem polemik były kwestie typologiczne. Większość wypowiadających się osób postrzegała prasę jako swoistą formę działalności literackiej. Próbowano ją dzielić na polityczną, co w praktyce oznaczało informacyjną, oraz na prasę literacką, do której zaliczano także czasopisma naukowe⁹.

Bodaj najbardziej płodnym reprezentantem autorów postrzegających prasę jako swoistą formę dzieła literackiego był Józef Ignacy Kraszewski, który wypowiadał się na ten temat wielokrotnie. Na uwagę zasługuje między innymi jego artykuł ogłoszony w „Tygodniku Petersburskim” w 1838 roku *O literaturze periodycznej* oraz cykl publikacji z 1856 roku umieszczonych na łamach „Gazety Warszawskiej”¹⁰. Ubolewał on nad komercjalizacją prasy, która nie dość, że zaczęła publikować reklamy, to poddawała się różnorodnym sugestiom reklamodawców¹¹.

W nurcie badań tak zwanej literatury periodycznej mieściły się też publikacje literaturoznawców. Właściwie w każdej wydanej w drugiej połowie XIX wieku historii literatury polskiej postrzegano istnienie czasopism, szczególnie interesując się czasopismami literackimi. Autorzy tych prac uważali, że prasę można badać jedynie z ich

⁶ Zob. zwłaszcza K. Estreicher, *Ruch książkowy i dziennikarski w Galicji i w innych prowincjach Polski przed rokiem 1849*; „Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej” 1860, nr 6, *idem*, *Tablica pism czasowych, roczników i pism zbiorowych*, „Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej” 1860, nr 6, s. 9–13.

⁷ K. Estreicher, *Zestawienie przedmiotów i autorów w 32 tomach „Tygodnika Ilustrowanego” z lat 1859–1875*, Nakładem i drukiem Józefa Ungera, Warszawa 1877; *idem*, *Zestawienie przedmiotów i autorów w 136 tomach „Biblioteki Warszawskiej” z lat 1841–1874*, Redakcja „Biblioteki Warszawskiej”, Kraków 1875, oraz *idem*, *Systematyczne zestawienie przedmiotów zawartych w „Bibliotece Warszawskiej” za rok 1875–1890*, Redakcja „Biblioteki Warszawskiej”, Warszawa 1891.

⁸ K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1872; *idem*, *Dopełnienie*, Wydanie Akademii Umiejętności, Kraków 1881. Zob. też: S. Dziki, *Nad bibliografią Estreicherów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 2, s. 124–129.

⁹ A. Garlicka, *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce (część 1: do 1939 roku)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1962, nr 1, s. 11.

¹⁰ „Gazeta Warszawska” 1856, nr 181. Szerzej o tym: B. Golka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie Polsce XIX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

¹¹ *Ibidem*, s. 112–114.

perspektywy. Krytykowali podejmowanie problemów ekonomicznych, redakcyjnych czy upowszechniania prasy. Uważali „nowinkarstwo” (dziennikarstwo) za działalność niezbyt poważną czy nawet wstydliwą, zaspokajającą jedynie ciekawość i nie stroniącą od sensacji. Z większą estymą traktowali czasopisma, w których publikowano fragmenty oryginalnych utworów literackich oraz uprawiano krytykę literacką¹².

W końcu XIX wieku prasa na ziemiach polskich stała się zjawiskiem na tyle masowym, że zaczęli ją wykorzystywać jako przedmiot badań reprezentanci nauk społecznych. Za jeden z ciekawszych przykładów takich badań wypada uznać pracę wykształconego na niemieckich uniwersytetach pedagoga Jana Władysława Dawida. Nosiła ona tytuł *O zarazie moralnej*¹³, a jeden z jej rozdziałów zawierał analizę zawartości gazet warszawskich. Już w czasach niemal nam współczesnych Irena Tetelowska sugerowała, że praca ta mogła mieć wpływ na budowanie fundamentów nie tylko polskiej, lecz także światowej metody statystycznej analizy prasy¹⁴. Teza ta nie była trafna, co zauważył między innymi Walery Pisarek, przypominając, że badacze prasy wywodzący się z krajów protestanckich stosowali metody statystyczne wcześniej, bo w połowie XIX wieku¹⁵. Stwierdził też, że pierwsze statystyczne próby analizy prasy pojawiły się w literaturze polskiej już w 1841 roku¹⁶. Mimo to pracę Dawida wypada uznać za prekursorską.

Podobną prekursorską rolę odegrała szesnastostronicowa rozprawka Mieczysława Brzezińskiego pt. *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyjusz w sprawie wydawnictw ludowych* z 1890 roku¹⁷. Była to badaj pierwsza polska broszura, w której podejmowano problemy czytelnictwa, w tym czytelnictwa prasy.

Prasoznawstwo

Pierwszy deskryptywny etap badań nad prasą polską zakończyło wydanie dwutomowej pracy sygnowanej przez Stanisława Czarnowskiego. Nosiła ona tytuł *Literatura periodyczna i jej rozwój*¹⁸. Miała wartość nie tylko informacyjną, lecz także teoretyczną. Nakreślono w niej bowiem pole badawcze prasoznawstwa.

¹² M. Kafel, *Z historii badań nad prasą w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1–2, s. 6–7.

¹³ J.W. Dawid, *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*, nakładem Księgarni A. Gruszeckiego, Warszawa 1886, <http://rcin.org.pl/ifis/> (dostęp: 20.06.2019).

¹⁴ I. Tetelowska, *Jana Stanisława Dawida pomysł statystycznej analizy prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1/2.

¹⁵ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983, s. 38. Zob. też B. Golka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie...*, s. 158–160.

¹⁶ Szerzej o tym: S. Dziki, *Dembowskiego i Kamińskiego artykułografia, czyli analiza zawartości czasopisma*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1967, nr 2.

¹⁷ M. Brzeziński, *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyjusz w sprawie wydawnictw ludowych*, Wydawnictwo „Głosu”, Warszawa 1890.

¹⁸ S. Czarnowski, *Literatura periodyczna i jej rozwój*, t. 1, skł. gł. w Księg. G.G. Gebethnera, Kraków 1892; *idem*, *Literatura periodyczna i jej rozwój*, t. 2, skł. gł. w Księg. G.G. Gebethnera, Kraków 1895.

Za pierwszą szerszą polską publikacją dotyczącą prawa prasowego można uznać podręcznik Juliana Nowotnego¹⁹. Zawierał on treść wykładów przeprowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim zapoczątkowanych w roku akademickim 1911/1912, a więc z okazji 250-lecia prasy polskiej.

W tym samym czasie rozpoczął swą naukową, dydaktyczną i dziennikarską karierę pierwszy polski profesjonalny prasoznawca Stanisław Teofil Jarkowski. Był on wychowankiem Oskara Wettsteina i Karla Büchera. W Niemczech przygotował doktorat *Die polnische deutschsprachliche presse*, którego fragment opublikował po polsku²⁰. Jarkowskiemu zawdzięczamy utrwalenie w obiegu naukowym słowa „prasoznawstwo”. W latach 30. XX wieku słowo to już dość powszechnie występowało w specjalistycznej literaturze i programach kształcenia dziennikarzy²¹.

W okresie międzywojennym kontynuowano dotychczasowe badania prasoznawcze, w których wykorzystywano przede wszystkim metody właściwe naukom humanistycznym. Nowum stanowił fakt, że prasą zajęli się też socjologowie. Prekursorem polskiej socjologii mediów był Florian Znaniecki. Podczas badania polskich emigrantów analizował między innymi, jaki wpływ miała na nich prasa. Efektem badań prowadzonych wspólnie z Williamem I. Thomasem była pięciotomowa praca *The Polish peasant in Europe and America* wydana w Bostonie w latach 1918–1920²². Z prasoznawczego punktu widzenia istotne jest, że autorzy blisko współpracowali z redakcjami polskich gazet. W publikacji, zwłaszcza w jej czwartym tomie, szeroko korzystano z chłopskiej korespondencji kierowanej do czasopism.

Po pięcioletnim pobycie w Chicago Znaniecki objął specjalnie dla niego utworzoną Katedrę Socjologii na Uniwersytecie Poznańskim. Jego wychowankami byli między innymi Tadeusz Szczurkiewicz, analizujący choćby wpływ prasy codziennej na czytelników, co określił mianem „sugestywności”²³, oraz Stanisław Orsini-Rosenberg²⁴.

W okresie międzywojennym funkcjonowały w Polsce wyższe szkoły dziennikarskie, w 1928 roku powołano Związek Wydawców Dzienników i Czasopism edytujący miesięcznik „Prasa”, a w 1938 roku Towarzystwo Wiedzy Prasowej. Mimo to polskie prasoznawstwo ciągle było w powijakach. Bodaj najdobitniej wyraził to Władysław

¹⁹ J. Nowotny, *Prawo prasowe*, z Druk. Jakubowskiego i Sp., Lwów 1917.

²⁰ Niestety nigdzie nie odnaleziono informacji, że dysertacja ta była przedmiotem przewodu naukowego. S. Jarkowski, *Czasopiśmiennictwo polskie w Saksonii*, s.n., Warszawa 1911.

²¹ W. Pisarek, *Ab ovo ad mala, czyli nauki o mediach po polsku [w:] Nauki o mediach i komunikacji społecznej. Krystalizacja dyscypliny w Polsce. Tradycje, nurty, problemy, rezultaty*, red. A. Adamski, S. Gawroński, M. Szweczyk, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR–Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Warszawa–Rzeszów 2017, s. 20.

²² W.I. Thomas, F. Znaniecki, *The Polish peasant in Europe and America*, R.G. Badger, Boston 1918–1920. Wyd. polskie: *Chłop polski w Europie i Ameryce*, przeł. M. Metelska, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.

²³ T. Szczurkiewicz, *Wpływ prasy codziennej*, „Przewodnik Społeczny” 1934, nr 6, 11, 12; *idem*, *Rasa, środowisko, rodzina*, Polski Instytut Socjologiczny, Poznań 1938; *idem*, *Studia socjologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.

²⁴ S. Orsini-Rosenberg, *Socjologia słowa drukowanego*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” R. 2: 1930/31, nr 12.

Wolert²⁵, który stwierdził, że polskie badania jedynie bezkrytycznie naśladowały rozwiązania niemieckie. W Niemczech badania nad prasą były bardziej zaawansowane, a w przypadku Polski znajdowały się w początkowej fazie. Dysponowano bardzo skromną rodzimą literaturą, a jakość „Biblioteki Prasowej Polskiej” nie wyszła poza poziom artykułów dziennikarskich. Wolert sugerował, że badań prasoznawczych nie powinni prowadzić jedynie praktycy i teoretycy zawodu dziennikarskiego skupieni w Wyższej Szkole Dziennikarskiej, lecz także uniwersyteccy historycy, literaturoznawcy i ekonomiści²⁶.

Przy tej okazji dodajmy, że dydaktycy dziennikarstwa postulowali, aby badania prasoznawcze w szerszym zakresie podjęli uczeni z Uniwersytetów: Warszawskiego, Jagiellońskiego i Poznańskiego. Wynikało to z faktu, że prasa była przedmiotem zaledwie 13 przedwojennych prac doktorskich. Dotyczyły one przede wszystkim prasy wydawanej przed 1864 rokiem. Pod względem warsztatowym dysertacje te miały charakter *stricte* historyczny²⁷.

Po II wojnie światowej próbowano reaktywować szkolnictwo dziennikarskie, badania prasoznawcze i związane z nimi instytucje. Nowe władze nie były jednak nimi zainteresowane. Na plan pierwszy wysunęły się agitacja i propaganda, co skutkowało atrofią prasoznawstwa. Niemniej jednak nawet i wtedy pojawiały się wartościowe publikacje. Był to na przykład doktorat Mieczysława Kafła *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce*²⁸, monografia Henryka Jabłońskiego *Opinia, parlament, prasa. Wstęp do badań roli opinii publicznej w epoce rozkwitu kapitalizmu*²⁹ czy też publikacje Stanisława Orsini-Rosenberga zajmującego się między innymi czytelnikami prasy³⁰.

Prasoznawstwo odżyło w okresie tak zwanej odwilży październikowej. Powrócono do przerwanych badań empirycznych, a ponadto wznowiono współpracę międzynarodową, co w znacznym stopniu ułatwiło konstruowanie paradygmatu prasoznawstwa. Uniwersyteckie studia dziennikarskie uruchomiono już w 1950 roku. Niemniej jednak dopiero powołanie takich instytucji, jak: Zakład Badań Prasoznawczych przy Zarządzie Głównym Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa” (1954 r.), Krakowski Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW (1956 r.), Pracownia Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego

²⁵ W. Wolert w latach 30. XX wieku pracował nad monografią historii prasy światowej, która ukazała się staraniem OBP RSW w 1976 roku. Wznowiono ją trzydzieści lat później. Zob. W. Wolert, *Szkice z dziejów prasy światowej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2005.

²⁶ W. Wolert, *O polski instytut prasoznawczy*, „Prasa” 1932, nr 6–8.

²⁷ W.M. Kolasa, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*, Ośrodek Dokumentacji i Informacji Naukowej PAN, Kraków 2013, s. 70.

²⁸ M. Kafel, *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce*, Księgarnia Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”, Kraków 1945.

²⁹ H. Jabłoński, *Opinia, parlament, prasa. Wstęp do badań roli opinii publicznej w epoce rozkwitu kapitalizmu*, wyd. I Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1947, wyd. II Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986.

³⁰ S. Orsini-Rosenberg, *Typy czytelników prasy w społeczeństwach kapitalistycznych*, „Przegląd Socjologiczny” 1948, T. X.

(1957 r.), oznaczało faktyczne odrodzenie prasoznawstwa. Jego cechą szczególną było łączenie wiedzy praktycznej z uniwersytecką.

W tym samym czasie pojawiły się czasopisma prasoznawcze: „Prasoznawstwo”, „Biuletyn Prasoznawczy” przekształcony w kwartalnik „Prasa Współczesna i Dawna”, który od 1960 roku wychodzi pod tytułem „Zeszyty Prasoznawcze” oraz „Rocznik Historii Prasy Polskiej” (w latach 1976–1993 „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej”). W 1960 roku krakowski OBP zapoczątkował serię wydawniczą *Biblioteka Wiedzy o Prasie*.

Już w połowie lat 50. XX wieku postulowano wyodrębnienie prasoznawstwa jako samodzielnej dyscypliny naukowej. Dowodzi tego między innymi zorganizowana przez Wydział Dziennikarstwa UW dwudniowa sesja, której tematem było „formowanie się prasoznawstwa jako nowej dyscypliny naukowej”³¹. Rok później zorganizowano drugą sesję z udziałem gości z Rosji. W tym samym czasie Mieczysław Kafel stwierdził, że prasoznawstwo jest samodzielnym kierunkiem badań naukowych³².

To właśnie dziekan Wydziału Dziennikarstwa UW sformułował pierwszy polski paradygmat prasoznawstwa. Budował go stopniowo. W 1959 roku powielono jego skrypt zatytułowany *Wstęp do prasoznawstwa*³³. Jak wskazywałem we wcześniejszych publikacjach³⁴ w kolejnych latach ukazywały się artykuły, które dopełniły tę pracę i złożyły się na *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*³⁵. Kafel dowodził w niej, że prasoznawstwo powinno zajmować się „środkami informacji masowej” jako całością, ale badania te dotyczyć mogły tylko prasy, radia, telewizji oraz kroniki filmowej³⁶. Zaproponował holistyczne spojrzenie na media, ale poza obszarem analizy pozostawił inne formy komunikacji społecznej.

Kafel uważał, że przedmiotem badań prasoznawczych są: twórcy oraz metody i organizacja ich pracy i twórczości, wytwór ich pracy i jego technika, zawartość i treść utworu oraz wytworu dziennikarskiego, proces przekazu treści informacyjnych, warunki społeczne działania i oddziaływania prasy, skutki i efekty działalności prasowej³⁷. „Wszystkie te zjawiska i procesy muszą być badane we wzajemnym powiązaniu. Wyznacznikiem limitującym taki bądź co bądź szeroki przedmiot jest praca i twórczość dziennikarza. Gdzie ten element nie występuje, tam kończy się zainteresowanie naukowe prasoznawcy”³⁸.

³¹ M. Kafel, *Prasoznawstwo jako nowy kierunek badań naukowych*, „Prasoznawstwo” 1956, nr 1, s. 79.

³² *Ibidem*.

³³ M. Kafel, *Wstęp do prasoznawstwa*, Dział Wydawnictw UW, Warszawa 1959.

³⁴ Omówienie poglądów Mieczysława Kafela i jego polemikę z Ireną Tetelowską w bardziej rozbudowanej formie przedstawiam we wcześniejszych publikacjach. T. Mielczarek, *Medioznawstwo polskie. Ludzie – instytucje – nauka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2021, s. 142–147; T. Mielczarek, *Konstruowanie polskiego paradygmatu prasoznawstwa*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 2021, z. 1. s. 124–126.

³⁵ M. Kafel, *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, wyd. I 1966, wyd. II 1969.

³⁶ M. Kafel, *Prasoznawstwo. Wstęp do...*, wyd. I, s. 90.

³⁷ *Ibidem*, s. 100.

³⁸ *Ibidem*, s. 102.

Istotą prasoznawstwa jest integrowanie metod i technik badawczych starszych dyscyplin naukowych. Prasoznawcy, aby tego dokonać, muszą ściśle współpracować z dyscyplinami pokrewnymi lub pogranicznymi. Kafel uznał, że metody badań prasoznawczych można podzielić na te, które wprost przejęto z innych dyscyplin oraz na metody adaptowane na potrzeby badań prasoznawczych.

Z koncepcją prasoznawstwa sformułowaną przez Mieczysława Kafła polemizowała kierująca OBP Irena Tetelowska. Uznała ona, że nie jest możliwym powołanie jednej zintegrowanej nauki badającej wytwory pracy dziennikarzy, albowiem poza obszarem analizy pozostaną różnorodne aspekty komunikowania masowego. Badania mediów winny być prowadzone przez reprezentantów różnych – starszych dyscyplin szczegółowych. Z racji złożoności przedmiotu analizy „mamy tutaj [...] do czynienia z technologią, tzn. poznaniem, którego celem jest służyć realizowaniu celów praktycznych wyznaczonych przez obiektywne potrzeby”³⁹.

Tetelowska nie opowiedziała się ani za koncepcją sumowania wyników dostarczanych przez różne dyscypliny, ani za ich porządkowaniem w ramach jednej z dyscyplin. Wybrała trzecią drogę „wspólne wypracowanie przez zainteresowane dyscypliny problematyki badawczej, która miałaby ukazywać podstawowe i wspólne aspekty rzeczywistości badanej z różnych punktów widzenia”⁴⁰.

Mimo tej polemiki Kafel swej koncepcji nie zmienił. Drugie wydanie jego *Prasoznawstwa* było niemal identyczne z pierwszym. Można zatem stwierdzić, że w 1966 roku stworzył on pierwszy, w miarę kompleksowy i spójny, paradygmat prasoznawstwa, który potwierdził w 1969 roku. Obraz stanu ówczesnych metod i technik badawczych oraz paradygmatu prasoznawstwa dopełniła wieloautorska trzynomowa publikacja zredagowana przez Kafła pod tytułem *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*⁴¹. Zawierała ona 37 artykułów, w których zaprezentowano najistotniejsze problemy metodologiczne i badawcze ówczesnych prasoznawców.

Ten sam paradygmat polskich badań prasoznawczych na nieco wyższym poziomie ogólności sformułowali pracownicy OBP. Nieco później, w początkach lat 70. ubiegłego wieku, uznali oni, że paradygmat ten był:

1. marksistowski – bo uwzględniał uwarunkowania klasowe, opierał się na marksistowskiej teorii rozwoju społecznego i wykorzystywał marksistowską metodologię badań społecznych;
2. procesualny – ze względu na traktowanie komunikowania masowego jako procesu społecznego;
3. konektywny – ze względu na postulat łączenia wszystkich faz komunikacji społecznej;

³⁹ I. Tetelowska, *Próba określenia przedmiotu nauki o środkach masowego przekazu informacji*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1965, nr 1, s. 13.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 16. Zob. *eadem*, *Polska koncepcja prasoznawstwa (W związku z książką Mieczysława Kafła Prasoznawstwo)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1.

⁴¹ *Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, red. M. Kafel, t. 1–3, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1969–1971.

4. missocentryczny – bo traktował analizę zawartości jako punkt wyjścia do dalszych badań;
5. dynamiczny – ponieważ postulował ujmowanie zjawisk w aspekcie dynamicznym i ujawniał tendencje rozwojowe;
6. kwantytatywny – ze względu na dążenie do przedstawiania badanych zjawisk w kategoriach ilościowych;
7. funkcjonalno-instrumentalny – bo poszukiwał odpowiedzi na pytania, jak działa prasa i jakie funkcje realizuje;
8. prakseologiczny – ponieważ postrzegano go jako multidyscyplinarną technologię służącą usprawnieniu komunikowania⁴².

Jak zauważył Ryszard Filas, ten rozbudowany zapis pełnił trzy funkcje⁴³. Po pierwsze, podsumowywał dotychczasowe doświadczenia, a po drugie kodyfikował metodologiczny schemat niezbędny do prowadzenia codziennych prac badawczych. Znalazły się w nim też elementy zapowiadające nowy paradygmat polskiego medioznawstwa, w którym uczeni, nie zapominając o badaniu mediów, skupili uwagę na komunikacji społecznej.

Komunikacja społeczna

Za prekursorów polskich badań nad masowym komunikowaniem społecznym można uznać dwóch socjologów związanych z OBP: Tomasza Gobana-Klasa oraz Jerzego Mikułowskiego-Pomorskiego. Ten drugi zauważył po latach, że na dobrą sprawę obaj wyrosli ze szkoły Antoniny Kłoskowskiej. Miał zwłaszcza na uwadze jej publikację z 1964 roku zatytułowaną *Kultura masowa*, w której, zainspirowana pracą Elihu Katza i Paula Lazerfelda, zasygnalizowała problematykę komunikowania masowego⁴⁴.

Problematyką tą szerzej zajął się Tomasz Goban-Klas⁴⁵. W swej pierwszej publikacji z 1973 roku przedstawił najważniejsze problemy analizowanego zjawiska: definicję komunikacji i komunikowania się, rozwój środków komunikowania oraz zdefiniował komunikowanie masowe. Zastanawiał się też nad efektami oddziaływania mediów oraz wysuwał hipotezy o ich przyszłości.

Jerzy Mikułowski-Pomorski na Wydziale Socjologiczno-Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego obronił w 1976 roku pracę habilitacyjną *Środki masowego komunikowania*

⁴² P. Dubiel, T. Goban-Klas, W. Pisarek, *Prasoznawstwo polskie – tradycje, dorobek, perspektywy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1974, nr 3, s. 10.

⁴³ R. Filas, *Odkrywanie prasoznawstwa, czyli co i jak badać?* [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości [1957–2012] Metody – tematy – autorzy*, red. M. Kawka, R. Filas, P. Płaneta, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016, s. 102–103.

⁴⁴ E. Katz, P. Lazerfeld, *Personal influence. The part played by people in the flow of mass communications*, Free Press, Glencoe 1955; A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1964.

⁴⁵ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe w nowoczesnym społeczeństwie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1973.

a *problem więzi społecznej*⁴⁶. W pracy tej „z powodzeniem wprowadziłem do nauki polskiej termin «media» zamiast sugerowanych wówczas «publikatorów»”⁴⁷. Praca ta – jak stwierdził jej autor – była próbą analizy piśmiennictwa anglosaskiego, które miało w przyszłości umożliwić zbadanie kontekstu polskiego.

Ostateczny kształt polski paradygmat komunikacji społecznej zyskał dzięki kolejnej książce Mikułowskiego-Pomorskiego *Badanie masowego komunikowania*⁴⁸ oraz rozprawie habilitacyjnej Gobana-Klasa *Komunikowanie masowe*. Rozprawę tę poprzedził artykuł Gobana-Klasa opublikowany w „Studiach Filozoficznych”⁴⁹, który został włączony do jego rozprawy habilitacyjnej wydanej w 1978 roku.

Goban-Klas do środków komunikowania masowego (lub środków masowych) zaliczył: prasę, radio i telewizję, a rozszerzając: książki masowe, filmy, płyty gramofonowe, afisze i plakaty. Proces porozumiewania się za ich pomocą określił terminem „komunikowanie masowe”. Termin „badania nad komunikowaniem masowym” uznał za synonim prasoznawstwa. W jego ujęciu badania nad komunikowaniem masowym wchodziły w skład szerszej dyscypliny, jaką były studia nad komunikowaniem⁵⁰.

Następnie Goban-Klas przeanalizował podstawowe pojęcia i modele związane z komunikowaniem masowym. Trzecim elementem analizy uczynił relacje pomiędzy komunikowaniem a systemem społecznym. Nadto zainteresował się analizą procesu komunikowania masowego. W tym przypadku interesowały go takie elementy szczegółowe, jak: działalność i organizacja środków komunikowania masowego, wartości społeczne upowszechniane przez media, różnice pomiędzy audytorium a publicznością⁵¹, efektywność mediów.

Goban-Klas uważał, że początkowo badania nad mediami były prowadzone przez reprezentantów tradycyjnych dyscyplin naukowych: historyków, prawników i literaturoznawców. Nie wyodrębniano samodzielnej nauki o mediach, ale mieliśmy do czynienia z zespołem dyscyplin, w których media były jednym z wielu elementów analizy. Prowadzono badania szczegółowe dotyczące: historii prasy, prawa prasowego, języka prasy, teorii gatunków dziennikarskich, socjologii prasy, ekonomii prasy. W takim eklektycznym ujęciu wiedza o komunikowaniu społecznym sprowadzała się do zsumowania różnych ujęć badawczych: językoznawczego, socjologicznego, historycznego itd.

Kolejnym etapem rozwoju medioznawstwa było ujawnienie problemów samostnych wymagających dociekań specjalnych, których nie można było prowadzić w ramach istniejących już dyscyplin. Wśród polskich badaczy za takim podejściem

⁴⁶ J. Mikułowski-Pomorski, *Środki masowego komunikowania a problem więzi społecznej*, AE, Kraków 1976.

⁴⁷ J. Mikułowski-Pomorski, *Próba społecznej historii polskiego prasoznawstwa* [w:] *Media. pl. Badania nad mediami w Polsce*, red. T. Bielak, G. Ptaszek, Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2016, s. 42.

⁴⁸ J. Mikułowski-Pomorski, *Badanie masowego komunikowania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.

⁴⁹ T. Goban-Klas, *Od wielo- do interdyscyplinarności (Z dziejów wiedzy o komunikowaniu)*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 1.

⁵⁰ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe...*, s. 22–23.

⁵¹ Zagadnienie to podejmowano już wcześniej. Zob. A. Kłoskowska, *Kultura masowa...*, s. 95–97.

do badania komunikowania masowego opowiadała się też Irena Tetelowska. W jej ujęciu prasoznawstwo miało charakter wielodyscyplinarny⁵².

Tomasz Goban-Klas, powtarzając za Willburem Schrammem⁵³, uważał, że amerykańskie *mass media research* od samego swego początku rozwijały się jako studia interdyscyplinarne, bazując zwłaszcza na socjologii, psychologii i politologii. Oprócz nich odwoływano się też do: ekonomii, prawa, historii, teorii literatury i językoznawstwa. W drugiej połowie XX wieku, oprócz tradycyjnych nauk, zaczęto sięgać po nowe: semiotykę, antropologię, cybernetykę. Oprócz mediów masowych zaczęto badać inne formy komunikacji: międzyludzką i instytucjonalną.

Goban-Klas zaproponował, aby postrzegać naukę o komunikowaniu jako część dziedziny ogólniejszej – cybernetyki i nauki o łączności. Wątpił w potrzebę wyodrębniania nauk o mediach jako samodzielnej dyscypliny naukowej, bo:

Wszelkie formy komunikowania traktuje się jednak nie jako odrębny element życia społecznego, lecz jako przejaw procesów społecznych różnorodnej natury. Stąd, dla takiego ujęcia komunikowania nie tworzy się odrębnego przedmiotu badań, w tym sensie, w jakim tak zwany odrębny przedmiot obejmują klasyczne klasyfikacje nauk⁵⁴.

Proponował też integrację dotychczasowych wysiłków badawczych. Uważał, że najpełniejszą formą współpracy

jest skupienie przedstawicieli różnych dziedzin w ramach badania tego samego problemu, przy jednoczesnej pełnej koordynacji tak aparatury pojęciowej, metodologii, jak postępowania badawczego⁵⁵.

Z тезami Goban-Klasa w znacznym stopniu korespondowały poglądy Mikułowski-Pomorskiego. Zajął się on badaniami komunikowania masowego. Badania te podzielił na dwa rodzaje. Do pierwszego z nich zaliczył takie ich modele, które zakładały supremację nadawcy nad odbiorcą. W drugim rodzaju przyjmowano, że to nie nadawca, ale odbiorca ma decydujący wpływ na sposób odbioru komunikatu medialnego⁵⁶.

W kolejnych rozdziałach swej pracy Mikułowski-Pomorski próbował umieścić komunikowanie masowe w ogólnej teorii socjologii, szczególną uwagę zwracając na analizę systemową. Analizował też relacje pomiędzy komunikowaniem masowym a podstawowymi kategoriami ontologicznymi oraz socjalizacją polityczną.

Doszedł do wniosku, że badanie komunikowania masowego ma charakter praktyczny, co nadaje mu status nauki niedojrzałej. Podobnie jak Goban-Klas uważał, że nauka o komunikowaniu masowym jest integralną częścią nauki o komunikowaniu⁵⁷.

⁵² I. Tetelowska, *Próba określenia przedmiotu nauki ...*, s. 15.

⁵³ W. Schramm, *Communication research in the United States* [w:] *The science of human communication*, red. W. Schramm, Basic Books, New York 1963, s. 1–16.

⁵⁴ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe...*, s. 315.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 319.

⁵⁶ Zob. J. Mikułowski-Pomorski, *Badanie masowego komunikowania...*, s. 83–114.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 215.

Charakteryzując proces kształtowania polskiego paradygmatu komunikowania masowego warto nadto zauważyć, że wyróżniał go też szeroki zakres badań historycznych. Jak już wiemy, od schyłku lat 50. XX wieku badania te prowadzono w Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku. Od 1 kwietnia 1969 roku Pracownia została włączona do Instytutu Badań Literackich PAN.

W kolejnej dekadzie realizowano prace dokumentacyjne i bibliograficzne oraz opracowywano podręcznik historii prasy polskiej. Publikację zredagował Jerzy Łojek. Te liczące ponad 1,5 tysiąca stron dzieło napisało 12 autorów, a wydane zostało przez PWN⁵⁸.

Pracownia uruchomiła w 1966 roku serię wydawniczą *Materiały i Studia do Historii Prasy i Czasopiśmiennictwa Polskiego*. Do 1989 roku wydano 29 ich tomów. Publikacje te były adresowane do historyków i bibliologów. Operowały metodologią właściwą dla nauk humanistycznych.

Działalność badawczą z zakresu najnowszej historii mediów prowadził też Zakład Historii Prasy i Dziennikarstwa UW, od 1970 roku funkcjonujący jako Zespół Naukowo-Badawczy Historii Dziennikarstwa Polski Ludowej. Pracowali w nim między innymi: Andrzej Ślisz, Alina Słomkowska i Bartłomiej Golka.

Przywołując dokonania tej placówki, wypada zwłaszcza zwrócić uwagę na serię wydawniczą redagowaną przez Słomkowską. W latach 1971–1991 nosiła ona tytuł *Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa Polski Ludowej*, a od 1991 roku *Materiały pomocnicze do najnowszej historii dziennikarstwa*. Ogółem wydano 26 tomów tych materiałów.

Nauki o mediach

Początek lat 90. XX wieku nie był zbyt łaskawy dla polskich badań nad mediami i komunikacją społeczną. Chociaż nadal rozwijały się one „pod różnymi szyldami i życzliwym patronatem właściwie wszystkich nauk humanistycznych i społecznych”⁵⁹ nad dyscypliną zawisła groźba likwidacji. W 1991 roku Rada Główna Szkolnictwa Wyższego zlikwidowała dziennikarstwo jako kierunek studiów akademickich. Decyzję tę uzasadniano potrzebą likwidacji studiów, „które jednoznacznie kojarzyły się z poprzednim reżimem politycznym”⁶⁰. Ich miejsce zajęła specjalność dziennikarska realizowana na kierunku nauki polityczne.

⁵⁸ *Historia prasy polskiej pod red. Jerzego Łojki. Prasa polska w latach 1661–1864*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976; *Prasa polska w latach 1864–1918*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976; *Prasa polska w latach 1918–1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980; *Prasa polska w latach 1918–1945*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.

⁵⁹ M. Mrozowski, *Tożsamość nauk o mediach. Przyczynek do dyskusji*, „Studia Medioznawcze” 2012, nr 2, s. 24.

⁶⁰ T. Sasińska-Klas, *Od międzynarodowej szkoły dziennikarstwa do Instytutu dziennikarstwa i komunikacji społecznej UJ – 15 lat minęło...*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2010, nr 3–4, s. 9.

W 1990 roku postawiono w stan likwidacji RSW, co groziło zamknięciem OBP. Walery Pisarek wystąpił wtedy z wnioskiem, aby w imieniu Skarbu Państwa Ośrodek przejął Rektor UJ. Wniosek ten zyskał akceptację Senatu tej uczelni i od 1 października 1990 roku cały potencjał badawczy OBP wraz z redakcją „Zeszytów Prasoznawczych” znalazł się w strukturze Instytutu Nauk Politycznych Wydziału Prawa i Administracji, a od 1998 roku – Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej Wydziału Zarządzania i Komunikacji Społecznej UJ⁶¹.

W 1994 roku zlikwidowano Pracownię Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, a na jej miejsce powołano Pracownię Komunikacji Literackiej w okresie PRL.

Wydarzenia te stawiały pod znakiem zapytania dalsze losy polskich badań nad mediami i komunikacją społeczną. Choć było to swoistym paradoksem, doprowadziły jednocześnie do konsolidacji i zaktywizowania środowiska naukowego zajmującego się tą problematyką. W lipcu 1995 roku Senat UJ powołał międzywydziałową jednostkę Międzynarodowa Szkoła Dziennikarska, gdzie podjęto kształcenie według nowej koncepcji programowej. W 1997 roku Rada Główna Szkolnictwa Wyższego przyjęła uchwałę, w której stwierdzono, że po 1992 roku, gdy studia dziennikarskie były realizowane jako specjalność w ramach politologii, doprowadziło to do swoistego „skrzywienia zawodowego” polegającego na dominacji treści politologicznych. Dlatego też zalecano zmodyfikowanie programu kształcenia, tak aby uwzględnił on różnorodne aspekty medioznawstwa i komunikacji społecznej⁶². Biorąc pod uwagę te uwarunkowania, przygotowano program studiów akademickich pod nazwą „dziennikarstwo i komunikacja społeczna”.

Sukcesywnie rozwijało się też środowisko polskich medioznawców. Widoczne było to zwłaszcza w UW i UJ. W pierwszym z tych uniwersytetów wypada zauważyć zwłaszcza aktywność Janusza Adamowskiego, który przejął seminarium po Alinie Słomkowskiej, a wkrótce po tym objął funkcję dyrektora Instytutu Dziennikarstwa UW. Pod jego kierownictwem swoistym znakiem firmowym tej placówki stały się coroczne krajowe i międzynarodowe konferencje medioznawcze, podczas których podejmowano najistotniejsze problemy współczesnego dziennikarstwa⁶³. Innym znanym osiągnięciem Instytutu stał się, uruchomiony w 2000 roku, kwartalnik „Studia Medioznawcze” redagowany początkowo przez Janusza Adamowskiego, następnie Marka Jabłonowskiego, a od 2020 roku Roberta Cieślaka.

Dzięki staraniom Jerzego Jarowieckiego z krakowskiego Uniwersytetu Pedagogicznego odrodziła się Komisja Prasoznawcza PAN. Nie tylko powróciła do praktyki organizowania comiesięcznych seminariów naukowych, lecz także uruchomiła w 1998 roku „Rocznik Historii Prasy Polskiej”. W pierwszym numerze tego pisma można znaleźć między innymi wypowiedź Jerzego Myślińskiego – ostatniego redaktora „Kwartalnika

⁶¹ W. Pisarek, *Co się stało z Ośrodkiem...*, s. 5.

⁶² T. Sasińska-Klas, *Od międzynarodowej szkoły dziennikarstwa...*, s. 11.

⁶³ Efekty tych naukowych spotkań były publikowane. Zob. np.: *The role of local and regional media in the democratization of the Eastern and Central European societies*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2001.

Historii Prasy Polskiej”, który nie tylko z kurtuazji stwierdził, że „znakomicie się złożyło, że czasopismo ukazywać się będzie w Krakowie, który jest kolebką polskich badań prasoznawczych”⁶⁴.

Jak obliczył Władysław Kolasa w Polsce w latach 1989–2000 ukazywały się 23 czasopisma podejmujące tematykę praso/medioznawczą. Większość z nich stanowiły czasopisma fachowe i branżowe⁶⁵.

Od 2001 roku działało Towarzystwo Studiów Dziennikarskich (prezes Wojciech Furman), które organizowało coroczne międzynarodowe konferencje i sympozja naukowe poświęcone tematyce medialnej. Towarzystwo od 2011 roku wydaje internetowe międzynarodowe czasopismo „Naukowy Przegląd Dziennikarski” (red. nac. Kazimierz Wolny-Zmorzyński).

W 2007 roku powołano, założone przez Bogusławę Dobek-Ostrowską, Polskie Towarzystwo Komunikacji Społecznej, którym obecnie kieruje Iwona Hofman. Towarzystwo działało nadzwyczaj prężnie, organizując międzynarodowe kongresy, wydając od 2008 roku półrocznik „Central European Journal of Communication” i stymulując współpracę międzynarodową.

Wszystkich polskich uczonych, którzy przyczynili się do reaktywowania w połowie lat 90. XX wieku badań praso/medioznawczych, trudno jest wyliczyć. Dlatego też ograniczymy się jedynie do wskazania, że z różną intensywnością interesujące nas badania i działania edukacyjne były prowadzone nie tylko w Warszawie i Krakowie, lecz także między innymi w: Katowicach, Poznaniu, Wrocławiu, Gdańsku, Lublinie, Łodzi, a wśród mniejszych miast wypada wskazać chociażby Bydgoszcz, Kielce, Olsztyn i Opolę.

Wszystkie te wysiłki doprowadziły do tego, że w 2011 roku, na podstawie rekomendacji Centralnej Komisji do spraw Tytułów i Stopni Naukowych, wyodrębniono z obszaru nauk społecznych nauki o mediach. Przy tej okazji jeszcze raz określono przedmiot i metodologię badań, co umożliwiło sprecyzowanie paradygmatu nauk o mediach. Paradygmat ten odwoływał się osiągnięć nauki światowej. Można przyjąć, że najszerzy jego opis zawierała praca Denisa McQuaila, która ukazywała się początkowo pod tytułem *Mass communication theory*⁶⁶, a następnie jako *McQuails’s mass communication theory*⁶⁷. Na interesujący nas paradygmat składała się także praca Manuela Castellsa⁶⁸.

⁶⁴ J. Myśliński, *Od „Rocznika Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” do „Rocznika Historii Prasy Polskiej”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1998, nr 1–2, s. 5.

⁶⁵ W. Kolasa, *Czasopisma prasoznawcze i prasoznawstwo w czasopismach (1989–2000)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1, s. 211–235.

⁶⁶ Wydanie polskie: D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, przekł. M. Bucholc, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

⁶⁷ Pierwsze wydanie z 1983 roku miało 245 stron, a ostatnie – szóste z 2010 roku – liczyło ich 621. Pracę przetłumaczono na 22 języki.

⁶⁸ M. Castells, *Rise of the network society*, wyd. I z 1996 roku. Wydane po polsku jako: *Społeczeństwo sieci*, przekł. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

W przypadku polskich autorów trzeba wskazać przede wszystkim publikacje Tomasza Gobana-Klasa⁶⁹ oraz Walerego Pisarka⁷⁰.

Syntetyczny polski paradygmat nauk o mediach odwołujący się do wspomnianych podręczników sformułował i opublikował w 2008 roku Tomasz Goban-Klas. Jego zdaniem, by uprawiać medioznawstwo, trzeba było odpowiedzieć na cztery grupy pytań:

- „1. Co należy badać? (media, instytucje, użytkowników);
2. Jakie badawcze pytania należy zadawać? (kto kontroluje media? czym są media jako technologie społeczne? jakie jest działanie i wpływ mediów?);
3. Jak te pytania mają być formułowane? (na podstawie operacyjnych empirycznych metod nauk społecznych, w tym specyficznych metod badania treści (analiza zawartości) i odbiorców (sondaże);
4. Jak interpretować wyniki badań? (w ramach teorii społeczeństwa informacyjnego – sieciowego – medialnego)”⁷¹.

W nowej ministerialnej klasyfikacji przyjętej we wrześniu 2018 roku nauki o mediach zostały włączone do grupy określonej terminem „nauki o komunikacji społecznej i mediach” oraz pozostawione w dziedzinie nauk społecznych⁷².

Nowa klasyfikacja nie otwierała nowych pól badawczych i nie wskazywała problemów, których medioznawcy wcześniej nie dostrzegali. Chociaż zrodziła pewne obawy⁷³, zapewne większość sfederowanych uczonych dostrzega korzyści z potencjalnej współpracy⁷⁴. Zauważano, że może ona skutkować uporządkowaniem pól badawczych w celu uniknięcia ich powtarzalności oraz jeśli nie ujednoczeniem, to chociaż zbliżeniem metod badawczych⁷⁵. Sugerowano przy tym, że chociaż zawartość polskich specjalistycznych czasopism z zakresu bibliologii, informatologii i medioznawstwa znacznie się różni, to są pewne wspólne pola badawcze. Zaliczyć do nich można na przykład nowoczesne technologie informacyjne oraz badanie zbiorów danych⁷⁶.

⁶⁹ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe w nowoczesnym...*; *idem*, *Komunikowanie masowe: Zarys problematyki socjologicznej*, Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa-Książka-Ruch”, Kraków 1978; *idem*, *Media i komunikowanie masowe: Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, wyd. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków 1999, wyd. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, wyd. III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

⁷⁰ W. Pisarek, *Wstęp do nauki o komunikowaniu...*; *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2006.

⁷¹ T. Goban-Klas, *Nauki o mediach i komunikacji społecznej jako nowa dyscyplina nauk humanistycznych*, „Studia Medioznawcze” 2008, nr 2, s. 18–19.

⁷² Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych, „Dziennik Ustaw” 2018, poz. 1818.

⁷³ M. Lisowska-Magdziarz, *Media i komunikowanie społeczne: federacja, ale jaka? Dalsze pytania o przyszłość dyscypliny*, „Studia Medioznawcze” 2019, nr 2.

⁷⁴ M. Jabłonowski, T. Mielczarek, *Komunikowanie społeczne i media – federacja, a nie inkorporacja*, „Studia Medioznawcze” 2018, nr 4.

⁷⁵ I. Hofman, *Paradygmaty nowej dyscypliny*, „Studia Medioznawcze” 2019, nr 4.

⁷⁶ Z. Osiński, *Analiza związków tematycznych bibliotekoznawstwa i nauki o informacji z subdyscyplinami nauk o komunikacji społecznej i mediach w Polsce*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej. Studia Informatyczne” 2019, nr 2A.

Podsumowanie

Pierwsze wzmianki o prasoznawczym charakterze pojawiły się w języku polskim w XVIII wieku, ale profesjonalne polskie prasoznawstwo można datować dopiero na początek XX wieku. Uprawiali je przede wszystkim uczeni inspirowani osiągnięciami nauki niemieckiej.

Polskie prasoznawstwo reaktywowano w okresie tak zwanej odwilży październikowej, a jego paradygmat opracowano w latach 60. XX wieku. W kolejnej dekadzie, wzorując się na *mass media research*, ciężar badań został przesunięty na problemy komunikacji społecznej.

Z powodu uwarunkowań natury politycznej w początkach lat 90. XX wieku nad medioznawstwem, jako samodzielną dyscypliną badawczą, zawisła groźba likwidacji. Dzięki staraniom wielu uczonych z całej Polski w 2011 roku podjęto administracyjną decyzję usamodzielniającą medioznawstwo. Obecnie przechodzi ono kolejną transformację związaną ze sfederowaniem z bibliologią, informatologią i kognitywistyką.

Bibliografia

- Adamowski J., Jabłonowski M., Wojtaszczyk K., *Nauki o mediach* (na prawach rękopisu), w posiadaniu autora.
- Bentkowski F., *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa–Wilno 1814.
- Brzeziński M., *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyaryjusz w sprawie wydawnictw ludowych*, Wydawnictwo „Głosu”, Warszawa 1890.
- Castells M., *Spółeczeństwo sieci*, przeł. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Czarnowski S., *Literatura periodyczna i jej rozwój*, t. 1, skł. gł. w Księg. G.G. Gebethnera, Kraków 1892, t. 2, skł. gł. w Księg. G.G. Gebethnera, Kraków 1895.
- Dawid J.W., *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*, nakładem Księgarni A. Gruszeckiego, Warszawa 1886, <http://rcin.org.pl/ifis/> (dostęp: 20.06.2019).
- Dubiel P., Goban-Klas T., Pisarek W., *Prasoznawstwo polskie – tradycje, dorobek, perspektywy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1974, nr 3.
- Dziki S., *Badania nad prasą w Polsce*, *Encyklopedia wiedzy o prasie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1976.
- Dziki S., *Dembowskiego i Kamińskiego artykułografia, czyli analiza zawartości czasopisma*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1967, nr 2.
- Dziki S., *Nad bibliografią Estreicherów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 2, s. 124–129.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1872.
- Estreicher K., *Dopełnienie*, Wydanie Akademii Umiejętności, Kraków 1881.
- Estreicher K., *Ruch książkowy i dziennikarski w Galicji i w innych prowincjach Polski przed rokiem 1849*, „Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej” 1860, nr 6.
- Estreicher K., *Systematyczne zestawienie przedmiotów zawartych w „Bibliotece Warszawskiej” za rok 1875–1890*, Redakcja „Biblioteki Warszawskiej”, Warszawa 1891.

- Estreicher K., *Tablica pism czasowych, roczników i pism zbiorowych*, „Dodatek Tygodniowy do Gazety Lwowskiej” 1860, nr 6.
- Estreicher K., *Zestawienie przedmiotów i autorów w 136 tomach „Biblioteki Warszawskiej” z lat 1841–1874*, Redakcja „Biblioteki Warszawskiej”, Kraków 1875.
- Estreicher K., *Zestawienie przedmiotów i autorów w 32 tomach „Tygodnika Ilustrowanego” z lat 1859–1875*, Nakładem i drukiem Józefa Ungera, Warszawa 1877.
- Filas R., *Odkrywanie prasoznawstwa, czyli co i jak badać?* [w:] *Zeszyty Prasoznawcze. Analiza zawartości [1957–2012]. Metody – tematy – autorzy*, red. M. Kawka, R. Filas, P. Płaneta, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.
- Garlicka A., *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce (część 1: do 1939 roku)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1962, nr 1.
- „Gazeta Warszawska” 1856, nr 181.
- Goban-Klas T., *Komunikowanie masowe w nowoczesnym społeczeństwie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1973.
- Goban-Klas T., *Komunikowanie masowe: Zarys problematyki socjologicznej*, Ośrodek Badań Prasoznawczych RSW „Prasa-Książka-Ruch”, Kraków 1978.
- Goban-Klas T., *Media i komunikowanie masowe: Teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*, wyd. I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków 1999, wyd. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, wyd. III, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Goban-Klas T., *Nauki o mediach i komunikacji społecznej jako nowa dyscyplina nauk humanistycznych*, „Studia Medioznawcze” 2008, nr 2.
- Goban-Klas T., *Od wielo- do interdyscyplinarności (Z dziejów wiedzy o komunikowaniu)*, „Studia Filozoficzne” 1976, nr 1.
- Golka B., *Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969.
- Historia prasy polskiej pod red. Jerzego Łojka. Prasa polska w latach 1661–1864*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Historia prasy polskiej pod red. Jerzego Łojka. Prasa polska w latach 1864–1918*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.
- Historia prasy polskiej pod red. Jerzego Łojka. Prasa polska w latach 1918–1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Historia prasy polskiej pod red. Jerzego Łojka. Prasa polska w latach 1918–1945*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Hofman I., *Paradygmaty nowej dyscypliny*, „Studia Medioznawcze” 2019, nr 4.
- Jabłonowski M., Gackowski T., *Tożsamość nauk o mediach. Obszary, perspektywy, postulaty*, „Studia Medioznawcze” 2012, nr 2.
- Jabłonowski M., Mielczarek T., *Komunikowanie społeczne i media – federacja, a nie inkorporacja*, „Studia Medioznawcze” 2018, nr 4.
- Jabłoński H., *Opinia, parlament, prasa. Wstęp do badań roli opinii publicznej w epoce rozkwitu kapitalizmu*, wyd. I Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1947, wyd. II Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986.
- Jarkowski S., *Czasopiśmiennictwo polskie w Saksonii*, s.n., Warszawa 1911.
- Kafel M., *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce*, Księgarnia Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”, Kraków 1945.
- Kafel M., *Prasoznawstwo jako nowy kierunek badań naukowych*, „Prasoznawstwo” 1956, nr 1.
- Kafel M., *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, wyd. I 1966, wyd. II 1969.

- Kafel M., *Wstęp do prasoznawstwa*, Dział Wydawnictw UW, Warszawa 1959.
- Kafel M., *Z historii badań nad prasą w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1–2.
- Katz E., Lazerfeld P., *Personal influence. The part played by people in the flow of mass communications*, Free Press, Glencoe 1955.
- Kłoskowska A., *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1964.
- Kolasa W.M., *Czasopisma prasoznawcze i prasoznawstwo w czasopismach (1989–2000)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, z. 1.
- Kolasa W.M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*, Ośrodek Dokumentacji i Informacji Naukowej PAN, Kraków 2013.
- Lisowska-Magdziarz M., *Media i komunikowanie społeczne: federacja, ale jaka? Dalsze pytania o przyszłość dyscypliny*, „Studia Medioznawcze” 2019, nr 2.
- McQuail D., *Teoria komunikowania masowego*, przeł. M. Bucholc, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Metody i techniki badawcze w prasoznawstwie*, red. M. Kafel, t. 1–3, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1969–1971.
- Mielczarek T., *Konstruowanie polskiego paradygmatu prasoznawstwa*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej”, 2021, z. 1.
- Mielczarek T., *Medioznawstwo polskie. Ludzie – instytucje – nauka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2021.
- Mikułowski-Pomorski J., *Badanie masowego komunikowania*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Mikułowski-Pomorski J., *Próba społecznej historii polskiego prasoznawstwa [w:] Media.pl. Badania nad mediami w Polsce*, red. T. Bielak, G. Ptaszek, Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner, Kraków 2016.
- Mikułowski-Pomorski J., *Środki masowego komunikowania a problem więzi społecznej*, AE, Kraków 1976.
- Mrozowski M., *Tożsamość nauk o mediach. Przyczynek do dyskusji*, „Studia Medioznawcze” 2012, nr 2.
- Mysliński J., *Od „Rocznika Historii Ciasopiśmiennictwa Polskiego” do „Rocznika Historii Prasy Polskiej”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 1998, nr 1–2.
- Nowotny J., *Prawo prasowe*, Druk. Jakubowskiego i Sp., Lwów 1917.
- Orsini-Rosenberg S., *Socjologia słowa drukowanego*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” R. 2: 1930/31, nr 12.
- Orsini-Rosenberg S., *Typy czytelników prasy w społeczeństwach kapitalistycznych*, „Przegląd Socjologiczny” 1948, t. X.
- Osiński Z., *Analiza związków tematycznych bibliotekoznawstwa i nauki o informacji z subdyscyplinami nauk o komunikacji społecznej i mediach w Polsce*, „Zagadnienia Informacji Naukowej. Studia Informacyjne” 2019, nr 2A.
- Pisarek W., *Ab ovo ad mala, czyli nauki o mediach po polsku [w:] Nauki o mediach i komunikacji społecznej. Kryształizacja dyscypliny w Polsce. Tradycje, nurty, problemy, rezultaty*, red. A. Adamski, S. Gawroński, M. Szewczyk, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR–Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Warszawa–Rzeszów 2017, s. 20.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1983.
- Pisarek W., *Co się stało z Ośrodkiem i Zeszytami?*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1991, nr 3–4.

- Pisarek W., *Wstęp do nauki o komunikowaniu*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Warszawa 2008.
- „Pismo Periodyczne Korespondenta” 1794, nr 2.
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 20 września 2018 roku w sprawie dziedzin nauki i dyscyplin naukowych oraz dyscyplin artystycznych, Dz. U., poz. 1818.
- Sasińska-Klas T., *Od międzynarodowej szkoły dziennikarstwa do Instytutu dziennikarstwa i komunikacji społecznej UJ – 15 lat minęło...*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2010, nr 3–4.
- Schramm W., *Communication research in the United States [w:] The science of human communication*, red. W. Schramm, Basic Books, New York 1963.
- Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2006.
- Szczurkiewicz T., *Rasa, środowisko, rodzina*, Polski Instytut Socjologiczny, Poznań 1938.
- Szczurkiewicz T., *Studia socjologiczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1969.
- Szczurkiewicz T., *Wpływ prasy codziennej*, „Przewodnik Społeczny” 1934, nr 6, 11, 12.
- Tetelowska I., *Jana Stanisława Dawida pomysł statystycznej analizy prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1/2.
- Tetelowska I., *Polska koncepcja prasoznawstwa (W związku z książką Mieczysława Kafla Prasoznawstwo)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1968, nr 1.
- Tetelowska I., *Próba określenia przedmiotu nauki o środkach masowego przekazu informacji*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1965, nr 1.
- The role of local and regional media in the democratization of the Eastern and Central European societies*, Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, Warszawa 2001.
- Thomas W.I., Znaniecki F., *The Polish peasant in Europe and America*, R.G. Badger, Boston 1918–1920. Wyd. polskie: *Chłop polski w Europie i Ameryce*, przeł. M. Metelska, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1976.
- Wolert W., *O polski instytut prasoznawczy*, „Prasa” 1932, nr 6–8.
- Wolert W., *Szkice z dziejów prasy światowej*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2005.